

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ТЕОРІЮ УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯМ

Розглядаються теоретичні засади феномена управління сільськогосподарським землекористуванням. Досліджуються функціональні аспекти управління, розкрито феномен принципів та методів управління, проаналізовано взаємозв'язки і взаємозалежність «управління» і «регулювання», «управління» і «менеджмент». Досліджуються питання методології управлінської діяльності та її вплив на розвиток теорії і практики управління.

Ключові слова: конкурентні переваги, сільськогосподарське землекористування, землеустрій, управління, земельні ресурси.

Рассматриваются теоретические положения феномена управления сельскохозяйственным землепользованием. Исследуются функциональные аспекты управления, раскрыто феномен принципов и методов управления, проанализированы взаимосвязи и взаимозависимости «управления» и «регулирования», «управления» и «менеджмента». Исследуются вопросы методологии управленческой деятельности и ее влияние на развитие теории и практики управления.

Ключевые слова: конкурентные преимущества, сельскохозяйственное землепользование, землеустройство, управление, земельные ресурсы.

Theoretical positions of a phenomenon of management by agricultural land tenure are considered. Investigate of the functional aspects of management, opened the phenomenon of principles and methods of control, analysis of the relationship and interdependence of «governance» and «management», «management» and «management». Investigate of the question of methodology of management and its influence on the development of the theory and practice of management.

Key words: competitive edges, agricultural land tenure, organization of the use of land, management, land resources.

Вступ. Серед багатьох чинників, які формують конкурентні переваги в сільськогосподарському землекористуванні важливе місце належить управлінню земельними ресурсами, яке виступає невід'ємним атрибутом будь-якої людської діяльності і є передумовою самої можливості успішного його виконання. Адже людство, вступивши в якісно новий стан розвитку, де визначальною ознакою стають не тільки нові високі технології, нові цілі суспільного виробництва, його зміст і характер суттєво змінюються цілі, сутність та зміст управління земельними ресурсами, що вимагає нового його усвідомлення та філософського осмислення. Це активізує розвиток теоретичної і методологічної основи управлінської науки. Управління повинно узагальнити кращі здобутки теорії і практики світового і вітчизняного менеджменту, створивши надійні теоретичні основи ефективного управління земельними ресурсами у XXI столітті.

Світоглядні позиції щодо розвитку системи управління земельними ресурсами знаходять своє

відображення в працях О. Гайдаєнко, О. Гаркуши, В. Горлачука, Ю. Гуцуляка, Д. Добряка, А. Сохнич, С. Ткачука, А. Третяка, В. Янчука та інших вітчизняних вчених.

Проте системна завершеність знань і досвіду управління земельними ресурсами поки що не сформувалась, окремі положення носять суперечливий характер пізнавальної цінності управління. У багатьох випадках теорія і практика управління ізольована від практичних потреб суб'єктів господарювання на землі.

З огляду на це, у науковій статті поставлена мета узагальнити та поглибити теоретико-методологічні засади управління сільського господарським землекористуванням, що і визначає актуальність роботи.

Обговорення проблеми. Людство у своєму еволюційному розвитку досягло такого рівня пізнання і усвідомлення себе та навколишнього світу, що його вже не влаштовують ні характер, ні швидкість самоорганізаційних процесів. Тому по-

ряд із ним і значною мірою випереджаючи їх, люди все більше беруть на себе управління функціонування і розвитку суспільства, а згодом і управління природними процесами [17, с. 96]. Причому в умовах подальшого розвитку інформаційного суспільства його роль зростатиме. Але хоч теоретичне і практичне значення управління є загальновідомим, проте питання управління земельними ресурсами явно вимагає осмислення його проблем. Власне, труднощі формування систем управління пов'язані, насамперед, відсутністю розуміння самого феномена управління, відсутністю його понятійно-категоріального апарату та методологічних основ управлінської діяльності. Зараз важливо ідентифікувати його із сферами управління – управління діяльністю в живій природі; управління процесами, пов'язаними з діяльністю суспільства; управління системами машин (технологічними процесами). Так, колектив вітчизняних учених [17, с. 125] відзначають, що «у найбільш концентрованому вигляді управління проявляє себе в технічних, соціотехнічних та соціальних системах...» Природні ж системи не вимагають управління ними, оскільки їх цілісність і упорядкованість досягається завдяки властивій їм самоорганізації. Такої ж думки дотримуються і інші дослідники [11, с. 15–16; 2, с. 5; 1, с. 9]. Ми не поділяємо таких поглядів, оскільки землекористування, як елемент живої природи, може мати конкурентні переваги за умови організованого використання землі: науково обґрунтований склад земельних угідь; впорядкування території цих угідь, в тому числі орних земель шляхом проектування системи сівозміни, розміщення полів, дорожньої мережі, лісосмуг, водних джерел та ін. Принаймні колектив відомих учених [16, с. 51], Ткачук С. А. [14] стверджують, що процес управління поширюється і на природні ресурси (водні, лісові, земельні ресурси, надра, повітря) тощо.

Цей аспект управління є особливо важливий, оскільки він дає відповідь на питання потрібно чи не потрібно управляти земельними ресурсами, чи така діяльність є ефективною і результативною, і головне, чи людині, як суб'єкту управління під силу здійснювати управлінську діяльність, направлену на підвищення продуктивності землі, як одну з передумов конкурентоспроможності землекористування. Це вимагає поглибленого дослідження сутності управління землекористуванням, оскільки на його функціонування справляє вплив взаємодія двох тенденцій – стихійної, яка є проявом впливу великої кількості чинників зовнішнього середовища (макрооточення, безпосереднього оточення та внутрішнього середовища) та свідомої організованої діяльності, що впливає з мети та можливих шляхів і засобів її досягнення, бажаного результату і характеру здійснення. У контексті раціонального використання земельних ресурсів, формування конкурентних переваг у землекористуванні метою управління є створення і підтримка нормального функціонування ринкового середовища, яке формується на міцних підвали-

нах теорії і практики світового менеджменту землекористування, за умови урахування екологічних вимог.

Звернемо увагу, що управління земельними ресурсами являє собою феномен, який слід розглядати через призму соціальних чи соціотехнічних систем, оскільки через них переноситься діяльність на елемент природи – землю. Тобто мова іде про те, що управлінська діяльність, орієнтована на розвиток конкурентоспроможного землекористування, опосередковується через колективи з їх професійною компетенцією, взаємодія яких регламентується відповідними наказами, розпорядженнями та ін. У вертикальній ієрархічній площині такими колективами виступають вищий орган влади, центральний орган (Держкомзем України), обласні управління та районні відділи Держкомзему України, міські управління земельними ресурсами, ДП «Головний науково-дослідний та проектний Інститут землеустрою» та однойменні регіональні Інститути, Центр державного земельного кадастру з його регіональними філіями, інспекції з охорони земель, служби моніторингу земель, ціла низка приватних організацій, що працюють у сфері регулювання земельних відносин. У цьому зв'язку можна зробити висновок, що управління землекористуванням являє собою вплив суб'єкта управління на об'єкт управління (землекористування) із залученням організацій, підприємств, установ тощо, з метою досягнення заданої мети, тобто підтримку нормального функціонування та розвитку природної системи (земельних ресурсів). Для побудови моделі розвитку системи управління землекористування виникає необхідність глибше розглянути методологію функціонального аспекту управління.

З функціональної точки зору управління Ткачук С. А. [14], Гуцуляк Ю. Г. [4] розглядають як цілісну сукупність функцій:

- вивчення і картографування земельних ресурсів;
- землевпорядкування;
- ведення державного земельного кадастру;
- контроль за використанням і охороною земель;
- моніторинг земель;
- економічне стимулювання раціонального використання землі;
- вирішення земельних спорів.

Інша група дослідників [15] до функцій управління земельними ресурсами відносять:

- земельний менеджмент;
- законодавче та нормативно-методичне забезпечення;
- державний контроль за використанням і охороною земель;
- вирішення земельних спорів;
- стандартизацію і нормування в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунту;
- експертизу вишукуювальної та землевпорядної документації;

- розвиток державної системи підготовки і перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців для роботи в системі державних земельних органів;
- землевпорядкування;
- ведення державного земельного кадастру;
- моніторинг земель;
- вивчення і картографування земельних ресурсів;
- економічне регулювання раціонального землекористування;
- іноваційно-інвестиційну політику;
- маркетингову діяльність; розвиток інфраструктури ринку землі;
- забезпечення науково-технічною інформацією;
- матеріально-технічне забезпечення, загальне діловодство і господарське обслуговування тощо.

Близьке до цього, але більш чітко визначення функцій управління дають Сохнич А. Я., Горлачук В. В., Гаркуша О. М., В'юн В. Г., Мельниченко В. В., Демченко Д. М. [10; 16], до яких відносять:

- законодавче та нормативно-правове регулювання;
- вивчення і картографування земель;
- землеустрій;
- державний контроль за використанням і охороною земель;
- моніторинг земель;
- економічне регулювання раціонального землекористування;
- вирішення земельних спорів;
- експертизу землевпорядної документації;
- стандартизацію і нормування в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів;
- розвиток інфраструктури ринку землі;
- інноваційно-інвестиційну діяльність;
- розвиток державної системи підготовки і перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців для роботи в системі державних земельних органів;
- маркетингову діяльність;
- встановлення права земельного сервітуту;
- набуття і реалізація права на землю;
- забезпечення гарантії прав на землю;
- встановлення обмеження прав на землю;
- відповідальність за порушення чинного законодавства та ін.

Причому, згадувані автори кожен з названих функцій декомпонують на підфункції. Наприклад, державний земельний кадастр містить у своєму складі такі підфункції: кадастрове зонування, кадастрові знімання; бонітування ґрунтів, економічну оцінку земель; грошову оцінку земельних ділянок, державну реєстрацію земельних ділянок, облік кількості та якості земель.

Землевпорядкування декомпонується на такі підфункції: встановлення на місцевості меж адміністративно-територіальних утворень, населених пунктів землеволодінь і землекористувань; розробка загальнодержавних і регіональних програм

використання і охорони земель; складання схем землеустрою, розробка техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель відповідних адміністративно-територіальних утворень; обґрунтування встановлення меж територій з особливими природоохоронними рекреаційними і заповідними режимами; складання проектів землевпорядкування існуючих землеволодінь і землекористувань та створення нових та ін.

Визначені тут підфункції декомпонуються на організацію угідь і сівозмін, впорядкування території сівозмін, багаторічних насаджень, природних кормових угідь тощо.

Подібний підхід до визначення функцій управління землекористуванням демонструє Янчук В. П. [18, с. 25–27], до яких відносять:

- вивчення і картографування земельних ресурсів;
- ведення державного земельного кадастру;
- контроль за використанням і охороною земель;
- моніторинг земель;
- економічне стимулювання;
- відшкодування збитків;
- стягнення податків та орендної плати за використання землі;
- законодавче та нормативне забезпечення;
- вирішення земельних спорів;
- експертиза вишукувальної та землевпорядної документації;
- іноваційно-інвестиційну діяльність;
- маркетингову діяльність;
- розробку інфраструктури ринку землі;
- розвиток державної системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців для роботи в системі державних земельних органів;
- встановлення права земельного сервітуту;
- встановлення обмеження права на землю;
- набуття, реалізація і припинення права на землю;
- гарантії прав на землю;
- відповідальність за порушення земельного законодавства.

Цілі і зміст функцій управління землекористуванням по іншому трактується у Земельному кодексі, де основними з них є: встановлення та зміна меж адміністративно-територіальних утворень; планування використання земель; землеустрій; контроль за використанням та охороною земель; моніторинг земель; державний земельний кадастр; економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель; відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва, відповідальність за порушення земельного законодавства.

Ми так докладно зупинились на цьому аналізі для того, щоб показати, з одного боку, складність процесу управління землекористуванням, а з іншого – щоб довести, що ці функції не мають нічого спільного до управління. Де слід шукати істину? Вказані обставини вимагають подолання супереч-

ності в системі функцій управління землекористуванням. Нині вчені не одностайні у визначенні функцій управління. Одні дослідники [15] називають п'ять функцій – планування, організація, координація, регулювання і контроль. В інших наукових джерелах [13] посилаючись на Анрі Файоля обгрунтовуються такі функції, як: планування-прогнозування, організація, розпорядження, погодження та контроль. Нині найбільш поширеними функціями управління є: планування, організація, мотивація та контроль, які знаходять своє застосування у всіх сферах економіки, в тому числі і в землекористуванні.

У цьому зв'язку є підстави вважати, що репрезентовані авторами [14; 4; 15; 10; 16; 18] функції управління земельними ресурсами є методологічно хибними. Ці функції, є ні чим іншим, як засобом (інструментом) досягнення поставленої мети, окресленої суб'єктом управління.

Певна плутанина нині існує і в принципах управління земельними ресурсами. На відміну від принципів, які сформував А. Файоль (розподіл праці, повноваження і відповідальність, єдність наряду, підпорядкування особистих інтересів загальному, винагорода персоналу, централізація, скалярний ланцюг, порядок, справедливність робочого місця для персоналу, ініціатива, корпоративний рух) і які не витратили своєї актуальності зараз та інші дослідники [15, с. 39] (поєднання демократизму і доцільного економічного централізму, самоуправління, науковість управління, стимулювання, єдиноначальність у поєднанні з колегіальністю, зворотний зв'язок, об'єктивність, єдність гілок влади, відповідність, врахування особливостей регіону, пріоритет загальнодержавних інтересів, врахування людського чинника та ін.), з недостатньо глибоким аналізом сформульовані принципи управління земельними ресурсами іншим колективом дослідників [16, с. 66].

Вони виділяють такі принципи:

- економічного регулювання раціонального землекористування;
- цільового використання земель;
- пріоритету сільського господарства на землю;
- рівноправності всіх форм власності і господарювання на землі;
- гарантії права власності на землю;
- регіонального підходу;
- недоторканості права власності на землю;
- пріоритету екології над економікою;
- врахування людського фактора;
- ринкових відносин;
- державного протекціонізму і регулювання господарської діяльності;
- агломерації капіталів;
- поглибленого вивчення земельних ресурсів;
- компетентності і планомірності;
- системності;
- врахування історичного досвіду господарювання;
- етичності;
- інформаційного забезпечення;

- встановлення обмежень щодо використання земельних ділянок;
- приведення сільськогосподарських угідь, лісових земель у придатний для використання станів тощо.

Але приведені принципи, які автори [16, с. 66] називають принципами управління земельними ресурсами у своїй більшості підходять як принципи землеустрою. У цьому легко переконатись, звернувшись до наукового джерела [8, с. 36–45], Земельного кодексу України та ін., де власне, відображено головні науково обгрунтовані принципи землеустрою.

У підходах до аналізу методів управління серед дослідників теж не існує однозначної відповіді. Так, Гуцуляк Ю. Г. [4] обгрунтовує два методи управління земельними ресурсами – адміністративний і економічний. Соціально-психологічні методи, на його думку, є прерогативою менеджменту персоналу, тобто в системі управління людьми. У цьому зв'язку відзначимо, що адміністративний метод теж передбачає управління людьми, що свідчить про непослідовність позиції автора, щодо формування феномена методів управління. Слід відзначити, що у сфері землевпорядного виробництва часто виділяють адміністративні, економічні, правові, технологічні та ін. Але такий погляд на приведений перелік методів є хибним, насамперед, тому, що неможливо використати адміністративний чи економічний методи поза рамками вимог правових норм. Тобто мова йде про те, що правовий метод є прямим віддзеркаленням згадуваних методів управління.

На відміну від вищеприведеного, Жігалін М. М. [7, с. 21] концентрує увагу на двох методах управління: організаційний та економічний, маючи на увазі, що організаційний метод об'єднує в собі адміністративні та психологічні методи. Ми поділяємо погляди Жігаліна М. М., оскільки не так важливо назва методів, як їх внутрішній зміст, тобто те, що вони в себе вміщують. Правда, Янчук В. П. [18, с. 27–28], крім приведених методів, акцентує увагу на доцільності запровадження в практику управління землекористуванням ще один метод – інформаційний, з допомогою використання засобів інформації (радіо, телебачення, Інтернет, преса, зовнішня реклама тощо.) Але, на наше переконання, це не що інше як складова організаційного (чи адміністративного) методу. У цьому зв'язку можна зробити неупереджений висновок, що розбіжність у думках дослідників щодо функцій, принципів, методів управління свідчать про те, що наука управління землекористуванням знаходиться у стадії зародження. Відповідно до цього, це не є недоліком їхніх публікацій, а найімовірніше є свідченням розвитку науки управління, активного пошуку цілісної методології управління землекористуванням.

Особливої уваги заслуговує термін «регулювання», який часто використовується в системі управління земельними ресурсами. Через специфіку завдань управління, суть яких полягає в спря-

мованості за здійснення керівних впливів на суспільство з метою раціоналізації землекористування, отримання бажаного результату нині дискусійним є співвідношення, «управління – регулювання». Це, у свою чергу, вимагає усвідомлення та осмислення основних тенденцій, які проходять в управлінській діяльності та науці.

Нами досліджено, що нині існує термінологічна невизначеність понять «управління» і «регулювання», що породжує хибну стратегію реалізації управлінської діяльності. Так в одній з наукових праць [5] закріплено положення, що управління земельними ресурсами – це державне регулювання земельними ресурсами. За словами О. М. Гайдасенко [3, с. 91], «управління є методологічним підґрунтям регулювання». Далі автор відзначає, що «не можна поєднувати процеси управління і процеси регулювання – оскільки це якісно різні види діяльності». При цьому носіями і виразниками ідеології управління виступають конституція України – основний закон прямої дії і Земельний кодекс – галузевий законодавчий акт прямої дії. Всі інші законодавчі акти мають своїм завданням регулювання системи управління з метою підтримання вектора її стабільного, стійкого стану. «Нині є досить поширеною думка, що управлінську діяльність здійснюють органи виконавчої влади, а регулювання – законодавча гілка влади. На наше переконання, такий методологічний підхід є хибним, оскільки реалізацію управлінських впливів з метою контрольованого ходу розвитку землекористування, підтримання його цілісності, структурної визначеності повинні здійснювати всі гілки влади. Іншими словами, «при виявленні неприпустимого відхилення хоча б одного з параметрів чи характеристик результатів очікуваним цілям, основним завданням управління виступає формування і реалізація такого впливу на об'єкт, який би був здатний у межах наявних ресурсів і обмежень ефективно усунути виявлене і повернути об'єкт у бажаний стан чи режим функціонування» [17, с. 98], в цьому, власне, і полягає талант керівника як суб'єкта управління.

В ідеалі управління землекористуванням являє собою постійне регулювання (в англійській мові відповідає управлінню), орієнтоване на формування сприятливого для господарської діяльності землекористування та середовища, в якому воно знаходиться за допомогою законодавчої регламентації, стандартів, нововведень тощо. Самперед, мова йде про розвиток різних форм власності і господарювання на землю, гарантування рівності всіх форм власності, заохочення здорової конкуренції, захист навколишнього середовища, розроблення цільових соціально-економічних, науково-технічних та інвестиційних програм тощо.

Регулювання розвитку конкурентоспроможних землекористувань, крім того, здійснюються через розроблення проєктів землеустрою сільськогосподарських землекористувань, визначення грошової оцінки земельних ділянок, справляння податків за використання землі та орендної плати, економічне

регулювання раціонального використання землі, податкових пільг, цільових кредитів, субвенцій, субсидій тощо, які повинні опиратися на надійні адміністративні та економічні важелі регулювання цих процесів.

Розглядаючи елементи управління землекористуванням, з'ясовано, що нині поки що не визначено межі поширення таких феноменів, як управління і менеджмент, їх взаємопроникнення. Тут мова йде про те – де, на якому рівні закінчується управління земельними ресурсами і починається менеджмент (земельний менеджмент), «оскільки у цих термінах існує відмінність, яку неможливо не враховувати в управлінській діяльності» [3, с. 93].

Дослідники Песчанська І. М. [12], Гайдаєнко О. М. [3] відзначають, що «менеджмент – це процес, спрямований на ефективне використання землі в умовах середовища, в якому постійно протікають зміни», а управління – це «діяльність, спрямована на досягнення системних цілей... раціонального використання і охорони земель». Причому автори ототожнюють функції управління земельними ресурсами (планування, організація, мотивація і контроль) з функціями менеджменту. Такого ж погляду дотримується Малиновський В. [9, с. 178], який відзначає, що «управління» за змістом відрізняється від «менеджменту» і їх не можна ототожнювати. При цьому він акцентує увагу, що менеджмент спрямований на отримання прибутку, тоді як управління – на вирішення завдань, пов'язаних із забезпеченням потреб усього суспільства, у тому числі і раціонального використання та охорони землі. Така плутанина в поняттях зумовлена, насамперед, відсутністю методології, яка б дозволила розкрити глибинну сутність управління і менеджменту. З урахуванням проведеного нами дослідження феноменів «управління» та «менеджменту», «керівників» і «виконавців», які дозволяють зробити висновок, що управління землекористуванням носить «наскрізний характер» – від зародження ідеї до її реалізації, з наступним отриманням відповідного результату. Термін «менеджмент», як економічна категорія, запозичений з англійської мови, міцно «прижившись» в Україні та інших країнах світу, має своїм завданням виключно управління людьми, тобто виконує ту роль, що й управління. Тобто тут мова йде про те, що ці поняття абсолютно ототожнюються. Але, за словами Друкера П. Ф. [6, с. 18–19], поняття «менеджмент», на відміну від управління, може знайти своє застосування у виробничій сфері економіки, який має своїм завданням підтримувати життєздатність кожного підприємства, оскільки без нього «виробничі ресурси» залишаються всього лише ресурсами і ніколи не стануть виробництвом. Із приведеного не важко зробити висновок, що вчені спочатку «вигадують» терміни зарубіжного походження, а тоді думають де і як їх застосувати у вітчизняній теорії і практиці управління.

Наші дослідження дозволяють зробити висновок, що менеджмент слід розглядати лише як на-

прям науки управління системами, а не процес, як згадувалось вище. Але, виходячи з того, що реалізацію управлінських рішень здійснюють люди, які виконують управлінські функції весь персонал, доцільно поділяти на керівників і виконавців.

Управління землекористуванням слід розглядати як сферу діяльності людей, зумовлену фактом розподілу обов'язків у групах людей чи у великих колективах. Управління, як зазначено у дослідженнях [11, с. 15–16], «являє собою необхідний елемент спільної праці, існування і розвитку суспільства», забезпечує координацію цілеспрямованої діяльності, направлену на формування конку-

рентних переваг у землекористуванні, що забезпечують його конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Висновки. Приведені методологічні положення управління мають узагальнити кращі здобутки теорії і практики вітчизняної системи управління сільськогосподарським землекористуванням, створити надійні теоретичні основи ефективного управління, забезпечити координацію цілеспрямованої діяльності людей, направлену на формування конкурентних переваг у землекористуванні, що забезпечують його конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабосов Е. М. Социология управления : [учебн. пособие] / Е. М. Бабосов. – Минск : Тетра Системе, 2000. – 288 с.
2. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Основы психологии управления : [учебник] / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков : Ун-т внутренних дел, 1999. – 528 с.
3. Гайдасенко О. М. Управління розвитком та формуванням рекреаційних територій : дис. ... кандидата екон. наук : 08.0006. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 150.
4. Гуцуляк Ю. Г. Управління земельними ресурсами в умовах ринкової економіки / Ю. Г. Гуцуляк. – Чернівці : Прут, 2002. – 124 с.
5. Даниленко А. С. Завдання державних органів земельних ресурсів на 2002 рік відповідно до положення Земельного кодексу / А. С. Даниленко // Землевпорядний вісник. – 2002. – № 1. – С. 4–6.
6. Друкер П. Ф. Практика менеджмента : пер.с англ. : [учебное пособие] / П. Ф. Друкер. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2000. – 398 с.
7. Жигалин М. М. Проблемные аспекты агроземельных отношений. Выбор пути / М. М. Жигалин. – М. : Наука, 1998. – 21 с.
8. Землеустроительное проектирование : под ред. В. Д. Кирихина. – М. : Колос, 1976. – 528 с.
9. Малиновський В. Ф. Державне управління : [навчальний посібник] / В. Ф. Малиновський. – Вид. 2-е, доповн. та перероб. – К. : Атіка, 2003. – 567 с.
10. Наукові і методичні основи управління земельними ресурсами : [монографія] / за ред. А. Я. Сохничя. – Львів : НВФ «Українські технології». – 2007. – 237 с.
11. Основы социального управления : [учебн. пособие] / А. Г. Гладышев, В. Н. Иванов и др. ; под ред. В. Н. Иванова. – М. : Высшая школа, 2000. – 271 с.
12. Песчанська І. М. Розвиток земельного менеджменту в системі управління земельними ресурсами : автореф. дис. ... канд. екон. наук. Спеціальність 08.08.01 – економ. природокористування і охорони навколишнього середовища. – Київ, 2004. – 20 с.
13. Стратегічне управління : [навчальний посібник] ; за ред. В. В. Горлачука. – Миколаїв : Вид-во ПП «Шамрай», 2003. – 440 с.
14. Ткачук С. А. Управление земельными ресурсами (Вопросы общей теории) : [учебное пособие]. – ЦСХИ, 1986. – 92 с.
15. Управління земельними ресурсами : [навчальний посібник] ; за ред. В. Г. В'юна. – Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА, 2002. – 316 с.
16. Управління землекористуванням : [підручник] / В. В. Горлачук, О. М. Гаркуша, В. Г. В'юн та ін. ; за ред. В. В. Горлачука. – Миколаїв : Вид-во «Ліон», 2006. – 376 с.
17. Філософія управління : [підр. для студ. вищ. навч. закл.] / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – К. : Знання України, 2007. – 360 с.
18. Янчук В. П. Управління землями з обмеженим режимом землекористування : Дис. ... канд. екон. наук : 08.08.01. – Миколаїв, 2004. – 209 с.

Рецензенти: Коренюк П. І., д.е.н., професор;
Донченко М. В., к.т.н., доцент.

© Січко А. В., 2011

Стаття надійшла до редколегії: 20.04.2011 р.